

K FENOMÉNU POTLAČOVÁNÍ TZV. „VESNICKÝCH BOHÁČŮ“

Zdeněk Hraba

Socializační aktivity režimu vládnoucího po roce 1948 jsou v současné době velmi často a z různých důvodů zaměňovány s tzv. likvidací tzv. „vesnických boháčů“ v Československu po roce 1948, a to jak v žurnalistickém pojetí drtivé většiny médií, tak bohužel i v některých publikacích vědeckých.^{1,2}

Přítom vztah mezi kolektivizací (přesněji socializací) zemědělství a likvidací „selského stavu“ je vztah množiny a podmnožiny, statisticky vyjádřitelný třeba v podobě tzv. Vennových diagramů – tedy většího obrazce, jehož součástí je obrazec menší.

Sedláci, respektive „vesničtí boháči“, jak byli interními instrukcemi státních a stranických orgánů i dobovými médii nazýváni, totiž ani zdaleka netvořili většinu zemědělců (zemědělských podniků) na českém (československém) venkově. Jak dokládají mnohé práce, například Kárníkova³, sociální struktura českého venkova byla mnohvrstevná a opravdu bohatých zemědělců bylo početně pramálo (zjevně v důsledku prvorepublikové pozemkové reformy), i když početní rozsah postižených sedláků nemá žádný vztah k velikosti jejich osobních tragédií.

Orgány KSČ či státu navíc ani nebyly schopny pojem „vesnického boháče“ přesně definovat, a to pro objektivní neurčitost tohoto termínu, či spíše pro „nálepky“ nebo proto, aby prostor pro mocenské tažení proti nim byl co možná nejširší. Například Václav Sova, vedoucí sekretariátu ÚV KSČ pro zemědělství, k tomu, kdo je vlastně kulakem – „vesnickým boháčem“ – uvádí: *„Říkali jsme, že jen ten, kdo plní kontingenty a má nejvýše 20 ha výměry, bude mít výhody, které poskytne lidový demokratický řád. Kdo neplní kontingenty a ten, kdo má více než 20 ha, je kulak. Zezdola nám říkají, že není možno nechat hranici 20 ha, protože jsou tu například řepaři, kteří jsou již velmi bohatí při mnohem menší výměře půdy. [...] Doporučuji, aby pro všechna opatření byla nalezena forma, jak jasněji a srozumitelně označit třídu, která má být vytlačena.“*⁴

K definování pojmu „vesnický boháč“ – či kulak – podle výměry obhospodařované plochy byl poměrně skeptický i Klement Gottwald, když říkal: *„[...] u nás není správné spojovat slovo sedlák s pojmem živlu, proti kterému my vedeme na vesnici boj. Můžeme říci boháč. Také slovo velkosedlák musí zmizet. Slovo kulak v Rusku si nevymyslili bolševici, to tam bylo. Statkář je výslovně výraz pro bohatého sedláka. Budeme muset najít jiné kritérium, než je dosud výměra půdy pro vesnického kapitalistu. Nepoužívat termínu sedlák, kulak.“*⁵

Likvidace „selského stavu“, sedláků s velkým či větším hospodářstvím, a to likvidace faktická a evidentně protiprávní, byla nesporně průvodním jevem a důsledkem kolektivizace a byla také nepochybně především politickým cílem kolektivizace. Kolektivizace českého zemědělství ale nebyla jen likvidací selského stavu. V procesu kolektivizace se

totiž také projevují i (dlouhodobé) snahy českých zemědělců o vytváření zemědělského velkovýrobní hospodaření, včetně určité touhy po změně životního stylu na venkově. V neposlední řadě cílem procesu kolektivizace byla snaha o přesun části venkovského obyvatelstva do průmyslu, ať již z jakýchkoli důvodů, včetně rozvoje zbrojního průmyslu.

Nelze přehlédnout, že kolektivizace zemědělství a venkova byla ve společnosti posléze přijímána relativně smířlivě, protože životní úroveň obyvatelstva na venkově se nesporně postupně zvyšovala a životní styl se přibližoval životnímu stylu ostatního obyvatelstva. Veřejnost přitom buď neviděla, či spíše nechtěla vidět ony tragické osudy konkrétních jednotlivců a jejich rodin postižených např. akcí K nebo nechtěla či neměla vidět protiprávnost při nařizování likvidačních kontingentů a jiných prostředků, hlavně ekonomického útlaku těchto lidí. Je samozřejmě otázkou, zda by se životní úroveň nezvýšila ještě více, kdyby byl venkov ponechán svému kontinuálnímu vývoji bez represivních snah státu a sedláci mohli na vesnici dále působit a kumulovat půdu přirozeným způsobem. Taková otázka se nabízí, ale při všech zásadních společenských změnách je v podstatě neřešitelná. Vraťme se ale zpět k jiným než ideologickým důvodům likvidace (či spíše snahy o likvidaci) selského stavu v padesátých letech dvacátého století. Aby měla kolektivizace možnost ekonomicky uspět, nutně totiž potřebovala velký rozsah obhospodařované půdy a kapitálové vybavení. Proto veškeré myslitelné instituty práva a státní moci byly využity či zneužity k tomu, aby se těm, kteří nechtěli do JZD vstupovat, zásadně ztížila možnost samostatně hospodařit a aby se zhoršily, či zcela zanikly podmínky pro jejich hospodaření nebo i pro jejich dosavadní osobní život.

Někteří „vesniční boháčů“ navíc vládnoucí režim iritovali i tím, že myšlenka sdružení majetku s cílem větších možností kapitalizace strojovým vybavením nebyla mnohým z nich vůbec cizí. Nemalá část z těchto „vesnických boháčů“ vstupujících zpočátku do družstev byla navíc členy KSČ – a odůvodnit jejich ekonomickou likvidaci a občanskou diskreditaci bylo pro vládnoucí režim velmi obtížné, ne-li nemožné.

Aktivita nového režimu proti „kulakům“ měla sice především čistě politické motivy, ale realizace „potlačování“ konkrétních sedláků byla často spojena s osobními vztahy včetně motivů případné msty na vesnici. Vznik JZD byl tak vskutku multifaktoriální záležitostí, především s politickým a ekonomickým základem, a součástí snahy o politické vítězství nového režimu na venkově. Současně a neoddělitelně byl tento proces i záležitostí snahy o růst zemědělské výroby a snahy o změnu životního stylu na venkově, ovšem prosazované silově, bez ohledu na případná skutečná přání lidí, kteří se stali objektem těchto snah. Samotná kolektivizace byla realizována na základě právních předpisů – zejména na základě zákona o jednotných zemědělských družstvech č. 69/1949 Sb. Tento zákon postup proti „vesnickým boháčům“ ovšem nijak nelegitimizoval ani přímo neupravoval. Proti „kulakům“ byly použity nástroje obsažené v jiných právních předpisech, případně bez opory v právních předpisech.

Lze uvést, že hlavními instrumenty postupu státu proti „vesnickým boháčům“ byly zejména tyto předpisy: zákon č. 46/1948 Sb., o nové pozemkové reformě, nařízení vlády č. 86/1953 Sb., o finanční pomoci jednotným zemědělským družstvům a soukromě hospodařícím rolníkům, nařízení vlády č. 50/1955 Sb., o některých opatřeních k zajištění zemědělské výroby, vyhláška ministerstva zemědělství č. 612/1949 Ú. l., o výkupu mechanizačních prostředků vesnických boháčů, zákon č. 47/1948 Sb., o některých technicko-hospodářských úpravách pozemků (komasací měly vzniknout souvislé pozemkové celky

pro zakládání JZD nebo státní statky), ale šlo také o aplikaci trestních norem obsažených v zákoně č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky a v trestním zákoně soudním č. 86/1950 Sb., resp. v trestním zákoně správním č. 88/1950 Sb. a v některých dalších právních předpisech.⁶ Výběr konkrétních osob, proti kterým měly být tyto instrumenty použity, byl ovšem zpravidla volbou na úrovni místní organizace KSČ s různou motivací. A vybírání nebyli jen „kulaci“. Dokonce lze říci, že hlavním kritériem nebylo ani tak bohatství dotyčného, jako spíše jeho jinakost. Ta mohla spočívat v bohatství či v úspěšnosti vybraného jedince, stejně jako v tom, že byl osobou na vesnici nově příchozí (třeba na základě pozemkové reformy) anebo osobou z nějakých důvodů neoblíbenou.⁷

Vedle právních předpisů všech úrovní hrálo zcela zásadní roli tzv. cyklostylované právo.⁸ Byly to směrnice orgánů komunistické strany i interní normativní instrukce orgánů státní správy, které sice nebyly předpisy právními, ale které měly v praxi často „vyšší sílu“ než předpisy právní. Tyto směrnice a instrukce byly však mnohdy jako normy brány pouze na úrovni centra, jejich skutečná aplikace na místní úrovni byla často diskutabilní. Nelze v této souvislosti totiž přehlédnout, že samotné uvedené směrnice všeho druhu poměrně často ve svém úvodu konstatují, že ty či ony pokyny a směrnice nejsou dostatečně plněny a realizovány.⁹

O tom, že bude kolektivizace provedena, nebylo od počátku převzetí moci KSČ pochyb. Hloubka a způsob však byly postupně upravovány zejména s ohledem na mezinárodní pozici Československa a zejména na pozici jeho představitelů vůči režimu v Sovětském svazu.

O způsobu provedení kolektivizace se často a intenzivně diskutovalo, o vlastní kolektivizaci jako takové však už bylo rozhodnuto na samém počátku po získání neomezené moci komunistickou stranou v období bezprostředně po únoru 1948. K tomu lze citovat například ze zápisu z jednání schůze širšího předsednictva ÚV KSČ konané 14. října 1948. Předmětem jednání byla zemědělská politika KSČ po únoru 1948 a otázkou bylo, jaký by měl být způsob posilování družstevní formy hospodaření: „*Musíme se koncentrovat na období po únoru. Jsou zde tři úkoly: omezování kapitalistických živlů na vesnici, postupné přebudování malovýroby ve velkovýrobu a státní statky [...] Jak omezovat kapitalistické prvky na vesnici. Jde o to, jak rychle to půjde. Je to dlouhý vývoj. Bylo by dobře družstva podporovat v tom rychlejším vývoji [...] jsou formy boje proti kapitalistickým živlům, proti kulakům: je to otázka půdy. V ústavě máme zaručeno 50 ha. To je nejdůležitější základna. Říkáme, že v tomto případě nemusíme ústavu měnit, ale máme možnost, aby sami rolníci porušovali ústavu. Například neplní dodávky a my můžeme na ně uvalit sankce.*“¹⁰

Z tohoto citátu je vidět, že kolektivizace měla proběhnout v rámci zákonné úpravy a nové právní předpisy neměly být přijímány; vedení strany a státu předpokládalo využití norem již existujících, případně vydat nové, které se kolektivizace dotknou jen vzdáleně a zprostředkují plnění cílů kolektivizace (tedy včetně likvidace „vesnických boháčů“).

Naznačenou metodiku potvrzuje například i ministr výkupu Josef Krosnář, který vystihl základní tendence vývoje v pozdějších obdobích (později i ve formě právních norem): „*[...] je třeba přestat s přidělováním půdy jednotlivcům. Naopak přezkoušet ty, kterým jsme půdu přidělili. Přemýšlet o tom, že všechna půda z revize by přišla státním statkům nebo do pachtu družstvům. Půda, která tu dnes ještě je, přijde státu a ten nechť ji dává do pachtu družstvům. Vedle toho by měl být zákon, který zakáže prodej zemědělské půdy.*“¹¹

Ve stejném duchu se vyjádřil i Antonín Zápotocký, když v diskusi řekl: „[...] je třeba diskutovat o zásadách zemědělské politiky. Třeba si uvědomit, že politika, kterou jsme v zemědělství dosud dělali, že nebyla socialistická politika. To byla politika, kterou jsme dělali v daných poměrech, kdy se nám jednalo o získání politické moci, abychom mohli k budování socialismu přikročit.“

I Václav Kopecký nebo Zdeněk Fierlinger akcentovali postupnou a z počátku přesvědčovací cestu kolektivizace. Kopecký: „Nemůžeme fabrikanta postavit na roveň kulaka. Na kulaka musíme jít chytře.“; Fierlinger: „Z počátku třeba postupovat pozitivně a vysvětlovat. Třeba říci dnes jasně, že nikoho nebudeme nutit. Platí i v tomto případě naše specificky česká cesta. V Polsku se podle mého dopustili chyby, že to příliš ostře formulovali, takže jim vznikla tato situace. Musíme si uvědomit, že půjdeme na to družstevní formou.“¹²

Z pohledu kolektivizace a její politické a sociální součásti „potlačování sedláků“ se schůze širšího předsednictva KSČ z 14. října 1948 ukázala jako velmi významná. Usnesení z této schůze mimo jiné obsahovalo jednak závěr ustavit tzv. vesnická družstva, která by soustřeďovala všechny obory činnosti na vesnici (tato koncepce však nakonec přijata nebyla a byla později – zkraje roku 1949 – nahrazena koncepcí JZD), jednak zcela zásadní obrat v pohledu vládnoucí KSČ k míře násilnosti kolektivizace. Tento obrat byl bezpochyby zapříčiněn mezinárodními událostmi, které bývají uzavírány tzv. rezolucí k jugoslávské cestě k socialismu.¹³

Na základě rezoluce Informačního byra – mezinárodního orgánu plně ovládaného Sovětským svazem –, kde byla kritizována tzv. jugoslávská cesta (a to minimálně od března roku 1948), bylo již v červenci 1948 přikročeno k podstatně razantnějšímu způsobu provedení kolektivizace; oproti opatrnému přístupu KSČ před jugoslávskou krizí je to tedy změna.

Desetiletí 1949 až 1959 znamenalo pro kolektivizaci tvorbu právního rámce, který byl v dalších letech už jen precizován – drtivá většina předpisů (až na zákony upravující činnost jednotlivých zemědělských družstev) byla zrušena, nebo alespoň nebyla nahrazena novými. I tato desetiletka byla však při detailnějším pohledu mnohobarevná a období „přitvrzení“ se střídala s obdobím „tání“.

První etapa kolektivizace probíhala mezi roky 1949 a 1953. Ačkoli vstup do družstev byl zásadně dobrovolný, k přesvědčování rolníků byly používány nejrůznější nátlakové metody. Je však třeba dodat, že svůj (zpravidla minimální) zemědělský majetek do družstev vkládali a do družstev vstupovali hlavně drobní rolníci, bezzemci. Jaký byl poměr mezi těmi, kteří byli ke vstupu do družstev přinuceni, a těmi, kdo v družstevní formě hospodaření viděli hlavně úlevu od svých starostí o privátní hospodářství, lze jen těžko stanovit. A již vůbec dnes nelze kvantifikovat míru aplikace různých forem a míru intenzity nátlaku.

Nejblíže pravdy bude proto konstatování, že většina zemědělců nevstupovala do družstev v důsledku přímého násilí či jiného donucení postaveného na roveň násilí, ale že se pro vstup do družstva také nerozhodla ze své zcela svobodné a ničím neovlivněné vůle.¹⁴

Počátky kolektivizace byly z hlediska centra přijímány s rozpaky. Družstev se nedařilo založit nijak významné množství – na konci roku 1949 existovalo 2 039 JZD, a to ještě z velké většiny prvního typu.

K 9. prosinci 1949 bylo podle statistik¹⁵ přeměněno nebo založeno 1 774 JZD s 81 % členů z řad KSČ, s 3 % lidovců, s 0,6 % socialistů a s 14,9 % politicky neorganizova-

ných; v sociálním složení 36,3 % zemědělců s majetkem do 5 ha, 24,7 % s majetkem mezi 5 a 10 ha, 19,1 % s majetkem mezi 10 a 15 ha půdy, 3,9 % s majetkem mezi 15 a 20 ha a pouze 1,3 % do té doby samostatně hospodařících zemědělců s pozemkovým majetkem nad 20 ha. Nezemědělců bylo 14,7 % všech členů družstev.

K 30. září 1950 bylo už registrováno 2 552 JZD různých typů¹⁶ v českých krajích, přičemž tabulka ukazuje i to, jaká byla struktura typů družstev, včetně sociální struktury jejich členů.

Typy	Počet JZD	Celkem usedlostí	Z toho					
			do 15 ha	%	od 15 do 20 ha	%	nad 20 ha	%
JZD								
I. typ	767	17 287	16 627	96,2	479	2,8	181	1,0
II. typ	1 227	35 169	33 287	94,7	1 400	4,0	482	1,3
III. typ	499	14 365	13 631	94,9	534	3,7	200	1,4
IV. typ	59	1 478	1 359	92	98	6,6	21	1,4
Celkem	2 552	68 299	64 904	95,1	2 511	3,6	884	1,3

Počet družstev k 30. září 1950 podle typů a struktury členů – zdroj¹⁷.

Z výše uvedené tabulky je zjevné, že ani po druhém roce kolektivizace nebyl tento proces zdaleka dokončen, pokud cílem centra byla JZD III. nebo IV. typu.¹⁸

O úspěšnosti představ vedení KSČ, co se týká zosřtení boje proti „vesnickým boháčům“, lze pro tyto roky úspěšně pochybovat, neboť i přes politické proklamace o zásadách nepřijímání vesnických boháčů do JZD nebyla tato stranickou linií prosazovaná pravidla uplatňována důsledně, třebaže ze srovnání s celkovou strukturou velikostních skupin zemědělských závodů je zřejmé, že účast hospodářství nad 20 ha je v JZD sice co do počtu lidí znatelně nižší než v případě hospodářství do 15 ha. Pokud bychom ale do statistiky zanesli i výměru pozemků (což se dá zhruba vypočítat i jen z dat do 15 ha vs. data nad 20 ha), dojdeme k závěru, že půda vnesená tzv. „vesnickými boháči“ (ať už motiv byl jakýkoli) tvořila nemalou část půdního fondu československého zemědělského družstevnictví.¹⁹

Výše uvedené tendence (účasť „vesnických boháčů“ v JZD) byly v centru vysvětlovány „nedostatky politické práce na vesnici a zejména také v tom, že opatření, kterými se měli vesničtí boháči omezovat a zatlačovat a která měla sloužit k izolaci vesnických boháčů od masy malých a středních rolníků, nebyla vždy správně chápána a prováděna“²⁰.

Úvodní fáze kolektivizace vyvrcholila v polovině roku 1952. Statistika ÚV KSČ z července 1952²¹ uvádí, že poměrně značný růst počtu JZD v Čechách v letech 1950 a 1951 se zpomalil a navíc koncem roku 1951 a na počátku roku 1952 došlo ke značným změnám v struktuře JZD; současně vzrostl počet JZD III. a IV. typu, zatímco počet JZD II. typu poklesl.

Zlomem v kolektivizaci (a v „potlačování vesnických boháčů“) byl rok 1953. Zásadním důvodem byly jednak politické změny v Sovětském svazu po úmrtí J. V. Stalina, jednak zjevné polevení KSČ ve snaze zvýšit počet JZD. Dokonce se kolektivizace na krátký čas

stala i předmětem kritiky prezidenta Antonína Zápotockého. Ten násilnou kolektivizaci ve svém proslulém klíčovském vystoupení zkritizoval a vyjádřil se takto: „[...] *zakládat zemědělská družstva bez rozmyslu, bez ohledu na to, jestli jsme přesvědčili ty, které do družstev získáváme, o nutnosti té myšlenky, to je velká otázka. A proto soudruzi, zakládání družstev administrativní, nařizovací cestou a snad násilnou cestou nepomůže. Taková družstva budou vegetovat. Tam lidé nebudou pořádně pracovat, tam se jim pořádně nebude líbit, a proto nám nebudou nic platná. A proto my otázku zemědělských družstev budeme muset prozkoumat, budeme je muset upevnit, budeme jim muset pomoci. A těm, kteří si myslí, že si pomohou tím, že z družstva utečou, těm můžeme docela otevřeně říci: nic si nepomůžete. Za několik roků budete muset družstva, ze kterých dneska třeba utečete, znovu budovat. My Vám nebudeme bránit, ale vezměte na vědomí, že zemědělskou výrobu zvýšit musíme*“²²

Zemědělská veřejnost pochopila toto sdělení tak, že nikdo není nucen v družstvech setrvávat, a následovalo hromadné vystupování členů z družstev, jak je viditelné například ze zprávy hlavní správy jednotných zemědělských družstev ministerstva zemědělství. Vystupování se mělo dít hlavně z nedávno založených JZD, tedy z JZD založených hlavně v roce 1952 a zejména tam, „*kde družstevníci nevnесли do družstev příslušné množství osiv a krmiv, které pak musela JZD nakupovat a draho platit*“, přičemž důvodem k ukončení členství byl také „[...] *rozpis dodávkových úkolů, kde JZD mají dodávkové povinnosti někde vyšší než soukromí rolníci s nižší výměrou půdy, způsobil značnou nespokojenost, neboť v těchto družstvech budou naturální odměny za vykonanou práci velmi nízké a v některých JZD nebude naturální odměna vůbec*.“²³

Další důvod spatřovali autoři dokumentu také v obsahu projevu prezidenta Zápotockého, „[...] *který mnozí družstevníci neznají a nebyl jim také řádně vysvětlen, měl značný vliv na podávání odhlášek z JZD. Družstevníci se dovolávají tohoto projevu a říkají, že s. Zápotocký dal souhlas k vystupování členů z družstva*.“

Třetí část desetiletí 1949–1959 se odehrála v letech 1955–1959: Na jejím konci existovalo 12 560 JZD převážně III a IV. typu. Na I. celostátním sjezdu družstevníků 14. února 1953 Klement Gottwald v poselství k tomuto sjezdu konstatoval, že k tomuto datu jsou již téměř ve dvou třetinách obcí zřízena jednotná zemědělská družstva některého typu a téměř v každé druhé obci jsou rozorány meze a v 41 % obcí jsou již JZD III. a IV. typu.²⁴

Pokud se vrátíme k tématu podmnožiny kolektivizace, a to k tzv. potlačování a izolaci vesnických boháčů, tento dnešní symbol kolektivizace byl sice prováděn za jisté opory zákona, nikoli však explicitně vyjádřené, ale rozhodně ne v podobě zákona o jednotných zemědělských družstvech.

Zákonnou oporu je možné objevit už v dekretu č. 12/1945 Sb. a v nařízení č. 104/1945 Sb. n. SNR a násl. (konfiskace zemědělského majetku), dále v zákoně č. 142/1947 Sb., a to ve znění zákona č. 44/1948 Sb. (revize první pozemkové reformy), a v zákoně č. 46/1948 Sb. (nová pozemková reforma), ačkoli o boji proti „vesnickým boháčům“ se nemluvilo a asi ani nijak výrazně nepřemýšlelo ani v rámci vedení KSČ.

Cílem těchto norem byla likvidace zatím jiných nepřátel – nepřátel národa. Výsledkem bylo zabavení pozemkového vlastnictví v rozsahu 1 400 000 ha velkostatkářské půdy – tzv. velkostatkářům, kteří na půdě nepracovali (a to veškerý majetek), a tzv. velkostatkářům, kteří na půdě pracovali, byl odňat pozemkový majetek přesahující výměru 50 ha.

Revize pozemkové reformy nakonec postihla 423 velkostatků o výměře cca 627 000 ha, z čehož bylo převzato celkem 603 000 ha půdy.²⁵

Stranou zájmu poválečné moci nezůstaly ani tzv. zbytkové statky (resp. jejich vlastníci). Z 1 884 zbytkových statků o výměře 400 000 ha bylo převzato cca 388 000 ha. Zbytek, tj. asi 12 000 ha, tvořil půdu ponechanou jednotlivým vlastníkům, většinou jen do výměry 15 ha, která však byla také předmětem další superrevize.

Dále byli „vytlačeni“ všichni ostatní vlastníci pozemků o výměře nad 20 ha, pokud na ní trvale nepracovali (v Čechách a na Moravě jde asi o 1 170 případů s výměrou cca 35 000 ha). Vykupování půdy od vlastníků zemědělských pozemků o rozloze pod 20 ha mělo postupně pokračovat.

Pozemkovými reformami a konfiskací tak bylo dosaženo značného omezení a „postupné likvidace pozemkové držby vesnických boháčů a jiných vlastníků zemědělské půdy, tím bylo provedeno ustanovení § 159 ústavy o tzv. pracovním vlastnictví půdy“, přičemž „[...] reglementace vlastnických poměrů brání zásadně vzniku nových vesnických kapitalistů. Teoreticky ponechává sice možnost půdní aglomerace do výměry 50 ha půdy, a to u výkoných zemědělců cestou anticipovaných nebo dědických převodů. V praxi však ke zvětšování půdy nad 20 ha v souvislosti s převodem půdy mezi živými nedochází, a to se zřetelem na ostatní opatření omezující vlastníky půdy nad 20 hektarů.“²⁶

V rámci zákonné úpravy pozemkové reformy a konfiskace a z pohledu ustanovení § 159 ústavy z roku 1948, která umožňovala zásadně pouze pracovní vlastnictví k půdě výměry do 50 ha, pokládal i citovaný interní materiál „dosavadní a shora uvedené prostředky na tomto úseku izolace vesnických boháčů za vyčerpávající“.

Další izolaci, šikanu a omezování bohatší zemědělské vrstvy umožňovaly a upravovaly další právní předpisy (diferenční předpisy hospodářské, organizační, daňová a úvěrová opatření).

Převod půdy – zemědělských pozemků – byl v zájmu blokování tvorby větších hospodářských celků omezen zejména ustanovením § 18 zák. č. 139/ 1947 Sb., a to ve znění zák. č. 45/1948 Sb., tak, že při převodech nesměly vzniknout větší celky než dvojnásobek výměry 5, 8, 10, 15 ha podle výrobních oblastí.

Dále při zcizení zemědělského podniku jako celku a při převodech jednotlivého zemědělského pozemku jinak než trhovou (kupní) smlouvou byla volná dispozice vázána na souhlas národních výborů. To však neplatilo na Slovensku. Zejména právní úprava převodu vlastnických práv, reálné rozdělení, propachtování nebo zatížení u půdy svobodné, která byla nebo mohla být předmětem výkupního řízení podle zák. č. 46/1948 Sb., podléhaly schválení ministerstva zemědělství, resp. nyní KNV (§ 13 cit. zák.).

Vlastníci větších zemědělských pozemků, kteří tyto pozemky pronajímali (propachtovávali), byli omezováni takto: Byla jim snižována renta z těchto pachtů – a to na základě stanovení nejvyšší meze přípustného pachtovného u zemědělských pozemků (zák. č. 126/1946 Sb.) –, současně jim bylo znemožněno třeba i přípustné zvýšení pachtovného (v rámci limitů stanovených v zák. č. 126/46 Sb.), zákon č. 207/1948 Sb. umožnil obnovu pachtů za dosavadních podmínek a podle zák. č. 46/1948 Sb byla vykupována půda.

Výše uvedená omezení se týkala jak zemědělců hospodařících na půdě nad 20 ha, tak soukromého zemědělského sektoru vůbec: „[...] tomuto sektoru nejsou již přiznávány výhody, které dříve měl, nebo jsou různé výhody přiznávány již jen výhradně sektoru socialistickému (hlavně družstevnímu – JZD). Jde zde převážně o opatření rázu hospodářského,

*kteřá však, zbavující vesnické kapitalisty a boháče hospodářských výhod, zbavují je i politické moci a ze závislosti na nich osvobozují drobné rolníky.*²⁷

Regulování četnosti vlastníků velkých zemědělských usedlostí probíhalo i prostřednictvím přidělování zemědělského majetku, kdy zcizení (prodej, směna nebo darování) podléhalo úřednímu souhlasu (zákon č. 90/1947 Sb. – § 23). Tím, jak uvádí pramen²⁸, „bylo zabráněno, aby přidělenou půdu mohli dodatečně skupovat od přidělců vesničtí boháčů“.

Ochrana drobných rolníků a inverzně omezení vlastníků větších pozemků byly zajištěny příslušnými ustanoveními zákona č. 207/1948 Sb., o ochraně zemědělských podniků a pachtýřů zemědělských pozemků (pachty podniků nebo pozemků sjednané na určitou dobu za podmínek uvedených v zákoně se i proti vůli propachtovatele prodlužovaly o další 3 roky).

Ne proti všem „vesnickým boháčům“ však mohl být veden boj z centra moci. Podle statistiky sekretariátu ÚV KSČ z roku 1950²⁹ (tedy samotného počátku kolektivizace) bylo rolníků komunistů nad 15 ha v českých krajích 4 497, tj. 3,4 %, a na Slovensku 588, tj. 1,4 %, což v podstatě kopíruje i statistiku zastoupení (početně) zemědělců s polnostmi nad 15 ha obecně mezi ostatními zemědělci. Tedy žádná výrazná odlišnost – i komunisté měli v roce 1951 mezi svými členy „vesnické boháče“, a nebylo jich málo.

Hlavní důvod takového zastoupení „vesnických boháčů“ v KSČ byl podle citovaného dobového materiálu v tom, že „*prověrka se nedovedla vypořádat s vesnickými boháči [...], že otázka členství boháčů ve straně nebyla jasná ani v krajích a okresech, tím méně v základních organizacích strany. Přestože usnesení předsednictva ÚV KSČ o řešení otázky půdy vesnických boháčů z června minulého roku zdůraznilo, že členství boháčů ve straně má být řešeno v souvislosti s tehdy připravovanou prověrkou, byla otázka jejich členství téměř vesměs řešena oportunisticky, boháči ponechání většinou ve straně a často převládala snaha udělat z některých výjimek, o nichž se v tomto usnesení hovořilo, pravidlo.*“

Dalším momentem, který zejména v počátku devadesátých let v souvislosti s přijímáním transformačních zákonů záměrně nebyl zmiňován, je otázka členství „vesnických boháčů“ v JZD. Podle dokumentu³⁰ bylo k únoru 1950 v JZD vyšších typů celkem 6 482 rolníků nad 15 ha, to je v průměru na jedno družstvo téměř 2 zemědělci nad 15 ha, což zcela jistě není zanedbatelné číslo, a už vůbec nelze tvrdit, že všichni tito zemědělci byli do JZD nuceni vstoupit.

Citovaný materiál zdůrazňuje, že „*většina těchto lidí vstoupila do družstva za tím účelem, aby brzdila rozvoj družstva, rozvracela a rozleptávala je zevnitř. Je proto zapotřebí zbavit družstva této přítěže a vesnického boháče vyloučit z JZD.*“

Pravda je, že část členů družstev byla ke vstupu do JZD nepochybně donucena ne snad přímým násilím, ale zejména okolnostmi – nuceným pachtem, odebráním mechanizace, extrémními předepsanými dávkami –, pravda je však i to, že část těchto „větších zemědělců“ vstoupila do JZD dobrovolně, ve snaze uchránit svá hospodářství před neodvratným krachem, či přímo z politického přesvědčení, jak svědčí data uvedená výše.

Závěr dokumentu³¹ uvádí, že omezování zemědělců s větší výměrou, a tedy nepřímé zajišťování půdy pro JZD, bylo prováděno zejména rozpisem dodávek a „*jako nejúčinnější prostředek k omezování a zatlačování vesnických boháčů slouží třídě provedený rozpis výrobních a dodávkových úkolů. Na tomto poli je dána velká možnost orgánům lidové správy a záleží na jejich politické vyspělosti a uvědomělosti, aby tohoto instrumentu řádně použily [...]. Rovněž daňovým systémem, nepřidělováním pracovních sil, neposkytováním*

úvěřů, opatřeními v zásobování (neposkytování šatenek, lístků na cukr), opatřeními cenovými (vyšší ceny za umělá hnojiva, za práce STS ap.) je vesnický boháč omezován a zatlačován [...]. Vesnický boháč jako zavilý nepřítel lidově demokratického zřízení se projevuje tím, že se v různých formách a různými metodami snaží škodit. Dostává se často do rozporu se zákony a předpisy lidově demokratického zřízení zejména tím, že řádně neobdělává půdu, že nemá zájmu na včasném a správném provedení zemědělských prací, že nepečuje patřičně o své hospodářské zvířectvo, které nemá zpravidla v plánovaném stavu, neplní výrobní a dodávkové úkoly, a tak ohrožuje plnění jednotného hospodářského plánu [...]. Dalším nedostatkem se jeví, že není často jasno v otázce, kdo je vesnickým boháčem.³²

Je tedy zřejmé, že definice „vesnického boháče“ se postupně zpřesňovala. Podle autorů citovaného dokumentu jím byl zemědělec s výměrou nad 15 hektarů zemědělské půdy, avšak „[...] výměra půdy (15 ha a více) nemůže být vždy sama o sobě měřítkem rozhodujícím o tom, zda rolník je vesnickým boháčem. Za vesnického boháče nutno pokládat vesnického vykořisťovatele – toho sedláka, který do nedávna pravidelně používal námezdních sil a systematicky vykořisťoval nebo vykořisťuje lidskou práci, je tam třeba vystříhat se toho, aby nebyl pokládán za vesnického boháče střední rolník i zámožný, který sám se svou rodinou pracuje na svých polích a používá výpomoci jen ve špičkových pracích. Za vesnického boháče lze považovat i rolníka s menší výměrou půdy, jsou-li nebo byli-li zároveň provozovateli výnosné živnosti (hostinský, mlynář, povozník, obchodník), a to i tehdy, když předali svou živnost komunálním, družstevním a jiným podnikům, avšak zůstali v nich jako vedoucí, nebo [...] mají-li výnosnou speciální zemědělskou výrobu jako vinařství, ovocnářství, chmelářství, zelinařství, chovatelství dobytka, kde je třeba námezdních sil.“³³

Závěrem je možné shrnout, že „potlačování vesnických boháčů“ bylo neoddelitelnou politickou složkou kolektivizace, složkou tragickou, lidsky a právně nepřijatelnou. Na druhou stranu nelze tuto složku prostě ztotožňovat se samotnou kolektivizací. V rámci kolektivizace byla totiž zcela nesporně zhodnocena malá políčka drobných rolníků, která by je neměla šanci dlouhodobě užít, zcela nesporně byla zvýšena životní úroveň na vesnici, a to jak lidí pracujících v JZD, tak i ostatních „vesničanů“. Nelze si nevšimnout, že nikoli malá část „kulackých synků“ se pak od šedesátých let účastnila práce v družstvech a později je zcela logicky ve značné většině případů i přímo vedla jako jejich předsedové.

Potlačování sedláků („vesnických boháčů“) bylo zpravidla, dříve či později, spojeno s příkázáním jejich hospodářství do užívání zemědělského závodu socialistického sektoru, přičemž podle mého odhadu (na základě mých rozhovorů s pamětníky i analytiky Zemědělského svazu České republiky) počet takto příkázaných zemědělských závodů je odhadován na cca 9–11 % všech zemědělských závodů. Připočteme-li zemědělské závody, které byly přímo, byť jakoukoli právní formou, „vyvlastněny“, lze počet takto postižených zemědělských závodů (nikoli osob) odhadnout na cca 12–13 %. Zkoumanou otázkou se zabývají mimo jiné i hodnotné práce z poslední doby.³⁴

Diskutovat o tom, zda je to hodně, či málo, nemá samozřejmě žádný smysl, neboť jakýkoli počet postižených osob vůbec nic nevypovídá o míře tragičnosti jejich osudu a osudu jejich rodin.

Podle obsahu mých osobních rozhovorů s pamětníky v různých okresech České republiky, zmiňovaných již výše, u těch, kdo vyhánění iniciovali a organizovali na místní úrovni, zpravidla nebylo ani tak podstatné, zda jsou, nebo nejsou členy KSČ (byť zhusta byli), ale především jejich osobnostní rysy, to, zda se jednalo o nemorální konjunkuralisty, u nichž

byl motivem jednání pocit moci a v neposlední řadě i zájem o majetek vyhnaných. Cílem útoku tehdejší státní moci proto také nebyl vždy jen nejbohatší sedlák na vesnici, ale zpravidla ten, kdo byl místními mocnými k „potlačení“ z různých důvodů vybrán. Tomuto poznatku nasvědčují nesporné, někdy až zarážející místní rozdíly v chování vůči zemědělcům s obdobnými „parametry“. Tyto jevy, respektive rozdíly, však prakticky nelze kvantifikovat a lze je postihnout jen případovými studiiemi .

Poznámky

- 1 Jech, K.: *Soumrak selského stavu (1945–1960)*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2001.
- 2 Prezentace pro školy na www.moderni-dejiny.cz/clanek-ve-viru-kolektivizace-predehra-v-koubalove-lhote-6177, která je sice nesporným přínosem na poli osvěty tématu kolektivizace, ale tyto dva fenomény směřuje a zaměňuje.
- 3 Kárník, Z.: *České země v éře první republiky (1918–1938) I*. Praha, Nakladatelství Libri, 2003.
- 4 Zápis ze schůze širšího předsednictva ÚV KSČ ze dne 14. října 1948, zabývající se zemědělskou politikou KSČ po únoru 1948 s usnesením. 14. října 1948. Originál strojopisu. Národní archiv, ÚV KSČ – předsednictvo, sv. 4, a.j. 138, fol. 1-20.
- 5 Tamtéž.
- 6 Hraba, Z.: *Kolektivizace a transformace československého a českého zemědělství v letech 1945–2004, právně normativní pohled*. Disertační práce. Praha, 2010.
- 7 Z rozhovorů autora s pamětníky v Miroslavi na Znojemsku, Kořenicích, Bečvárech, Františkově, Křečhoři ve středních Čechách, Malšovicích v severních Čechách či Kozojedech na Plzeňsku a za použití podkladů Zemědělského svazu České republiky.
- 8 Tento termín používal dr. Zdeněk Mlynář ve své knize *Mráz přichází z Kremle*.
- 9 Hraba, Z., *Kolektivizace a transformace československého a českého zemědělství v letech 1945–2004*.
- 10 Z projevu ministra zemědělství Julia Ďuriše (ve funkci v letech 1945–1953). Zápis ze schůze širšího předsednictva ÚV KSČ ze dne 14. října 1948.
- 11 Zápis ze schůze širšího předsednictva ÚV KSČ ze dne 14. října 1948.
- 12 Tamtéž.
- 13 Rezoluce Informačního byra (1947–1956) o situaci v Komunistické straně Jugoslávie. 28. 6. 1948. *Rudé právo*, č. 151 z 29. 6. 1948.
- 14 Za použití podkladů Zemědělského svazu České republiky a z rozhovorů autora s pamětníky v Miroslavi na Znojemsku, Kořenicích, Bečvárech, Františkově, Křečhoři ve středních Čechách, Malšovicích v severních Čechách a v Kozojedech na Plzeňsku.
- 15 Informace hlavní správy jednotných zemědělských družstev ministerstva zemědělství, adresovaná ministru zemědělství a týkající se vystupování členů z jednotných zemědělských družstev. 22. srpen 1953. Průklep strojopisu. Národní archiv, fond MZ-s, inv. č. 164, k. 354.
- 16 Podrobněji Fábry, V.: *Zemědělskodružstevní právo*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1961, s. 9.
- 17 Zpráva VII. odboru ministerstva zemědělství o omezování a zatlačování vesnických boháčů, která byla zaslána k dispozici VIII. odboru ministerstva zemědělství. Prvopis strojopisu. Národní archiv, fond MZ-JZD, inv. č. 201/1, k. 51.
- 18 Srov. Jech, K: *Probuzená vesnice. K dějinám revoluce na našem venkově v letech 1945–1948*. Praha, NPL, 1963 (*Rudé právo*).
- 19 Hraba, Z., *Kolektivizace a transformace československého a českého zemědělství v letech 1945–2004*.
- 20 Zpráva VII. odboru ministerstva zemědělství o omezování a zatlačování vesnických boháčů.
- 21 Zpráva národohospodářského odboru Ústředního výboru Komunistické strany Československa o jednotných zemědělských družstvech v českých krajích, která byla zaslána prezidentu ČSR Klementu Gottwaldovi, 1952. 23. července. Originál strojopisu. Národní archiv, ÚV KSČ-100/24, sv. 86, a.j. 1061.
- 22 Výňatky z projevu československého prezidenta Antonína Zápotockého na Klíčovské přehradě. 1. srpen 1953. Prvopis strojopisu. Národní archiv, fond ÚVKSC, 100/35, sv. 26, aj. 891.
- 23 Informace hlavní správy jednotných zemědělských družstev ministerstva zemědělství, k. 351.
- 24 Poselství prezidenta Klementa Gottwalda I. celostátnímu sjezdu družstevníků v roce 1953. 14. únor 1953. Prvopis strojopisu. Národní archiv, fond ÚVKSC-100/24, sv. 86, oj. 1062.
- 25 Opatření k potlačování kapitalistických živlů v zemědělství a vesnických boháčů spolu s interními podklady VII. odboru ministerstva zemědělství z 21. listopadu 1949 a z 3. prosince 1949 pro kabinet ministra zemědělství. Prvopis strojopisu. Národní archiv, 1945–1960, inv. č. 233, kart. 416.
- 26 Tamtéž.
- 27 Tamtéž.

- ²⁸ Tamtéž.
- ²⁹ Zásady pro řešení otázky vesnických boháčů, které pro sekretariát Ústředního výboru Komunistické strany Československa vypracoval člen tohoto sekretariátu J. Frank. 26. duben 1951. Cyklostyl strojopisu. Národní archiv, fond ÚV KSČ-100/1, sv. 156, a.j. 1014.
- ³⁰ Tamtéž.
- ³¹ Přehled o uplatňování třídního hlediska při zatlačování vesnických boháčů v platných normách v oboru zemědělského práva, zpracovaný právním odborem ministerstva zemědělství pro potřebu kompetentních organizačních útvarů ministerstva zemědělství. 7. červen 1952. Originál strojopisu. Národní archiv, MZ-právní, 1952, kart. 64.
- ³² Tamtéž.
- ³³ Přehled o uplatňování třídního hlediska při zatlačování vesnických boháčů v platných normách v oboru zemědělského práva.
- ³⁴ Blažek, P. – Kubálek, M. (eds.): Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti. Praha, Dokořán, 2008.
Blažek, P. – Jech, K. – Kubálek, M. a kol.: Akce K. Vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech. Studie, seznamy a dokumenty. Praha, ČZU, 2010.

The phenomenon of „repression of rich farmers“

Zdeněk Hraba

Summary

This article describes the so-called “repression of rich farmers”, which was an integral political component of collectivization of agriculture in the Czechoslovak fifties of the 20th century, component tragic, humanly and legally unacceptable.

At the same time but the article describes that this phenomenon is not collectivization itself.

The so-called. “Repression of rich farmers” was in fact guided in particular by the issue of legislation with the standards, the application of which meant in effect the economic destruction of this rich farmers and their subsequent involvement of newly created cooperatives in Czechoslovak agriculture.

Although the phenomenon of “repression of rich farmers“ ‘is in contemporary literature the symbol of collectivization, it is necessary to conclude that it was carried out with some support by the legislation, but not explicitly expressed, and certainly not in the form of a special law on agricultural cooperatives, which was a legal base of Czechoslovak collectivization of agriculture. Collectivization (economic concentration) could of course also took place without the “repression of rich farmers”, but their destruction as a social group was a political objective of the Communist Party and thats why the “repression of rich farmers” was in fact linked with collectivization.